E. EGAN:

HOSPODÁŘSKÝ STAV RUSÍNSKÝCH VENKOVANŮ V UHRÁCH.

E. ЕГАН:

ЕКОНОМІЧНЕ ПОЛОЖЕНЄ РУСЬКИХ СЕЛЯН В УГОРЩИНІ.

PRAHA 1922.
Nákladem Ústřední jednoty hospodářských družstev v Praze.
Tiskem Rolnické tiskárny v Praze.

EX
LIB
RIS

PAUL R. MAGOCSI

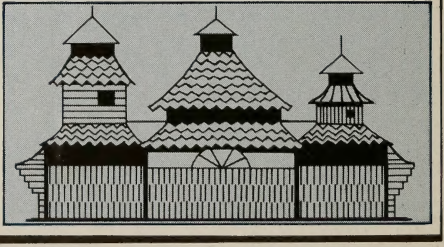

Е. ЕГАН:

Економічне положенє руських селян в Угорщині.

ПРАГА 1922.

Накладом Ústřední jednoty hospodářských družstev (Центрального союза хліборобських кооперативів в Празі).

Друком Рільничої друкарні в Празі.

E. EGAN:

Hospodářský stav rusínských venkovanů v Uhrách.

Přeložil
RUDOLF HŮLKA,
vrchní revident
Ústřední jednoty hosp. družstev.

[1901]

PRAHA 1922.

Nákladem Ústřední jednoty hospodářských družstev v Praze.

Tiskem Rolnické tiskárny v Praze.

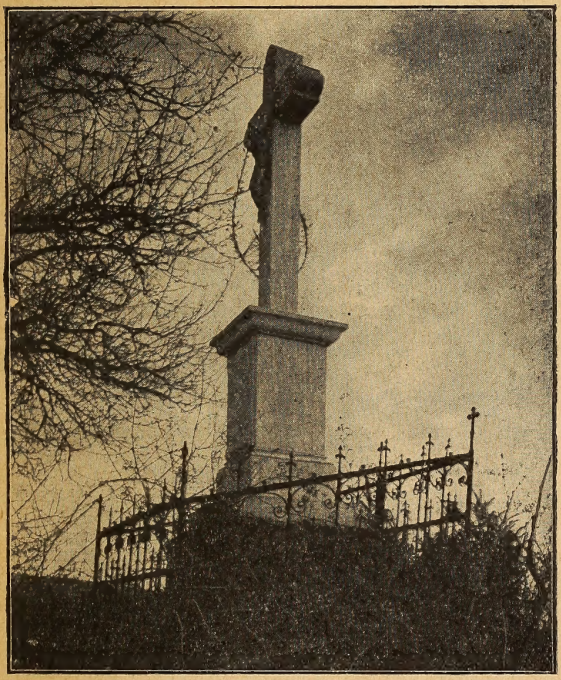

Památník Eganův u Dravců.

Nápis na pomníku, k poctě Eganově u vesnice Dravců postaveném.

Maďarsky:

A megváltás eszt Jelét
BOROSTYÁNKŐI EGANEDE,
miniszt. megbizott,
a hegyvidéki nép legőszintébb
barátjának és jótevőjének emlékére
az 1901 szept. 20án vele itt történt.
Haláloskimenetelü baleset helyén,
kőzadakozásból emelték igaz tisztelői.
Imádkozzunk érette.

(Edelstein Ungvar.)

Напись на памятнику, поставленім в честь Егана біля села Дравці.

На доказ вдячности міністерському повновласникови

ЕГАНОВИ З БОРОСТЯНКИ,

верховинського люду найліпшому приятелеви та добродієви в память на нещасте, яке 20. вересня 1901 р. постигло його на сім місці а яке скінчилося його смертію.

З публичних дарів поставили його правдиві обожателі.

Молімся за нього!

Nápis na pomníku, k poctě Eganově u vesnice Dravců postaveném.

V překladu z maďarštiny.*)

Na důkaz vděčnosti
EGANOVI Z BOROSTIANKY,
ministerskému zplnomocněnci,
lidu verchovinského nejupřímnějšímu
příteli a dobrodinci
v upomínku na neštěstí,
jež 20. září 1901 na tomto místě
ho stihlo a jež skončilo jeho smrtí.
Z veřejných darů postavili
jeho pravdiví ctitelé.
Modleme se za něho!

---

*) Originál maďarský viz vpředu.

Передмова перекладчика.

Видаємо ту книжку, як жерело до пізнання відносин на Підкарпатській Руси. Хоч матеріял до неї зібраний урядником мадярського Міністерства рільництва п. Еганом більш чим перед 20 роками, всеж таки порушене в ній питання остає все невирішеним — острим.

Хто знає Підкарпатську Русь, яка в своїй відсталости є консервативна, то мусить признати, що відносини змальовані Еганом не змінилися настільки, щоби і нині не можна їх було уважати вірним образом теперішности. Від часів перевороту всі наші письменники, котрі писали про Підкарпатську Русь завсігди покликувались на це жерело. І дійсно кождий, кому залежало на пізнанню тих відносин, міг особисто переконатися о тім і почути про факти, якби витяті з тої книжки.

Předmluva překladatelova.

Vydáváme tuto knížku jako pramen k poznání poměrů Podkarpatské Rusi. Ač materiál k ní sbírán úředníkem uherského ministerstva zemědělství Eganem více než před 20 lety, zůstává otázka v ní řešená stále akutní.

Kdo zná Podkarpatskou Rus, jež ve své zaostalosti jest konservativní, zajisté přizná, že poměry líčené Eganem se nezměnily tak pronikavě, aby i dnes nemohly býti brány jako posudek stavu přítomného. Pokud bylo od převratu psáno s naší strany o Podkarpatské Rusi, vždy pisatelé odvolávají se na tento spisek. A zajisté každý, komu záleželo na poznání poměrů, osobně mohl se přesvědčiti a slyšeti případy, jako z této knížečky vytržené.

Досліди Егана спричинили деяку акцію зі сторони мадярського уряду в напрямі поліпшення матеріяльного стану люду Підкарпатської Руси і це одною з його добрих сторін, єсли не беремо під увагу другої сторони цеї акції — мадяризації; меморандум є однак рівночасно обжалованням бувших мадярських урядів, які о цю країну цілком не старалися а тим самим були причиною матеріяльного та морального упадку. Зі сторони Егана було висказане грімке слово в справі охорони бідних людей; через його меморандум тягнеться червоно-крівавою ниткою ряд злочинів. При помочи злочинів елемент „купчиків“ так під зглядом торговельним, як і релігійним чим раз більше набував грунту під ногами і сили, аж вкінці міг відітхнути спокійно, бо сіть, якою опутав руський нарід була вже досить певна. З вільного колись народу стали вони невільниками в повнім того слова значінню. Сьогодні торговля і промисл є майже виключно в руках жидівських — вони є властителями землі, маєтку — всього. Над славянським народом Підкарпатської Руси нависла темнота — марево грізного нидіння.

Еган у своїй книжці підчеркує ту силу жидівського елементу. Ту силу і могучість,

Šetření Eganovo mělo za výsledek některé akce se strany maďarské vlády, nesoucí se k hmotnému zlepšení bídy podkarp. ruského lidu, jež mohou sloužiti jí ke cti, nehledíme-li ovšem k postrannímu účelu těchto akcí — maďarisaci; memorandum jest však současně obžalobou bývalých maďarských vlád, které o tyto kraje se nestaraly a tím byly příčinou úpadku hmotného a nepřímo i mravního. Se strany Eganovy bylo tu vysloveno mužné slovo pro záchranu lidí ubohých; memorandem jeho jako červená nit táhne se řada zločinů, jimiž z obchodního a snad i náboženského hlediska živel »torhovelníků« pomalu nabýval půdy a moci, až mohl klidně oddechnouti, neboť síť, kterou omotal rusínský lid, byla pevná. Z volného kdysi lidu stali se rabové v plném smyslu slova. Dnes obchod i řemesla jsou téměř výlučně v rukou židovských, jim patří půda, majetek — vše. Nad slovanským lidem podkarpatoruským rozprostírá se tma, příšera hrozivého zániku.

Egan v této knížečce podtrhuje tuto moc živlu židovského. Tu sílu a moc, ne fysickou

— не фізичну і моральну, — а злочинно капіталістичну, чуємо і ми всі, яких доля завела до Підкарпатської Руси по її прилученню до нашої Республики. Стрічаємося з тими тяжкими відносинами, але стрічаємося також з непорозумінням.

Еган у своїм творі змалював декуди вповні, декуди межи рядками характеристику руського народа. Лише той мігби брати за зле тому народови, хто не возьме під згляд того, кілько століть встоялися ті наші славянські брати проти мадяризації.

Вдяка — тим горам, ті задержали той похід. Гірший ворог обявився в елементі жидівськім, який для своїх матеріяльних плянів ужив найганебнійших средств — здеморалізував нарід. Призвичаїв його до піянства — а алькоголь вів за собою і всі дальші степені упадку. Неграмотний чоловік не відчув того підлого наміру, попав в матню і ні звідки не мав підтримки. Інтелігенція, що вийшла з його рядів, відстала від нього, признаватися до своїх рідних уважала за ганьбу.

В такім стані ми перебрали Підкарпатську Русь; кождого щирого робітника, якому присудила доля працювати на Під-

a morální, nýbrž neřestně kapitalistickou, cítíme i my všichni, které po připojení Podkarpatské Rusi k naší republice do Podkarpatské Rusi osud zavál. Na tyto tvrdé poměry narážíme a narážíme také na neporozumění.

Egan ve svém spisku vylíčil, někde plně, někde mezi řádky, charakteristické rysy povahy lidu rusínského. Mohl by zazlívati lidu tomu pouze ten, kdo neuváží, po jaká století odolávají tito naši slovanští bratři maďarisaci.

Dík těm horám, ty zdržely tento postup. Horší však nepřítel objevil se se živlem židovským, jenž ku svým zištným úmyslům použil prostředku nejhnusnějšího — zdemoralisoval národ. Navykl ho pijanství a alkohol nesl s sebou všechny ostatní stupně upadání. Negramotný člověk nevycítil tento podlý úmysl, upadl v léčku a nikde nedostalo se mu opory. Inteligence, vyšedší z jeho řad, se mu odcizila a bylo jí hanbou hlásiti se ke svým rodným.

V takovém stavu přejali jsme Podkarpatskou Rus; každého poctivého pracovníka, jemuž přiřčen byl los pracovati v Podkar-

карпатській Руси, мусить заболіти непорозуміння, а в деяких місцях і ненависть люду, підсичувана потайки з'їдливими наклепами тих, котрі у свойому власному інтересі неможуть бажати, щоби пропали часи, які для них були золотим віком.

Непорозуміння і недовіря мусять бути знищені. Тут виникає питання як се зробити? З праці Егана видно, що він не є прихильником радикального рішення, але бажає повільного розвою. Обставини самі диктують той напрям. Все, що мало статися для піднесення матеріяльних відносин (на инші прямо не натякає), уважає повинностію держави. Однак ту знов виступає з укриття мадярська державна думка, ворожа славянським народам, яка диктує знищення инчого народнього чувства, ніж чувство державної мадярської приналежности. Наша Республика може до цілий піднесення матеріяльного, прилучити і славянську любов.

Зміна відносин не є можливою без духового підйому; лише тоді піде з ним рука в руку і господарський поступ. Однак та праця може бути виконана лиш протягом десятиліття. Програма та є намічена. Було би бажано, щоби численні дрібні акції в тому напрямі, були належно зцентралізовані, бо

patské Rusi, zabolí neporozumění a snad místy i nenávist lidu, živená z úkrytu jedovatým našeptáváním těch, kteří ve svém vlastním zájmu nemohou si přáti, aby zmizely doby, jež byly pro ně zlatým věkem.

Neporozumění a nedůvěra musí býti zlomena. A tu naskýtá se otázka, jakým způsobem toho docíliti. V práci Eganově lze pozorovati, že není přítelem radikálního řešení, nýbrž přeje si pozvolný vývin. Poměry samy diktují tento směr. Vše, co státi se mělo na povznesení poměrů hmotných (na jiné přímo neapeluje), uvádí jako povinnost státu. Ovšem zde v pozadí vystupuje zase maďarská státní myšlenka, slovanským národům nepřátelská, a vyhlazení jiného citu národního, než státní příslušnosti maďarské, diktující. Republika naše může k cílům povznesení připojiti i slovanskou lásku.

Změna poměrů není možna bez duševního povznesení a s ním pak ruku v ruce půjde i hospodářský vzestup. Práce tato vykonána může býti však teprve vývinem desítiletí. A program tento je sledován. Bylo by si však přáti, aby četným drobným akcím v tomto směru podnikavým, dostalo se náležitého zcentralisování, neboť jenom vzá-

лише взаїмним порозумінням можна пляново працювати а праця буде мати корисний вислід.

Меморандум Егана вийшло в 1901 р. у Львові, яко Ч: 21 „Літературно-Наукової Бібліотеки“. Отсей перевід є споряджений після цего видання, а також полишено передмову і житеписний начерк Егана зовсім дослівно, тому що містять в собі цінний матеріял.

Книжку доповнено фотографічною знимкою памятника поставленого в Дравці коло Ужгороду в тому місці, де загадочна куля повалила Егана на землю, на те щоби докінчив життя в Ужгородськім шпиталю. Рівночасно залучуємо напись з того памятника, що є неначе доповненням передмови первісного львівського видання.

Дозвіл на перевід та видання уділила нам ласкаво і радо Українсько-руська Видавнича спілка у Львові.

„Ústřední jednota hospodářských družstev“ (Центральний Союз хліборобських кооперативів) в Празі виданням тої книжки віддає честь мужови, який перший в Підкарпатській Руси установив програму ко-

jemnou dohodou může býti pracováno plánovitě a práce bude míti pronikavější úspěch.

Memorandum Eganovo vyšlo r. 1901 ve Lvově, jako číslo 21. »Literárně poučné knihovny«. Přítomný překlad pořízen jest dle tohoto vydání a ponechány v něm předmluva i životopisný nástin Eganův v plném znění, poněvadž obsahují cenný materiál.

Knížku doplňujeme snímkem pomníku, postaveného u Dravců blíže Užhorodu na místě, kde vraždící záhadná kule srazila Egana k zemi, aby dodýchal v užhorodské nemocnici. Současně připojujeme nápis na tomto pomníku, což jest jaksi doplňkem předmluvy původního lvovského vydání.

Povolení k překladu a vydání bylo laskavě a ochotně dáno Ukrajinsko-ruským vydavatelským spolkem ve Lvově.

Ústřední jednota hospodářských družstev v Praze vydáním této knihy vzdává poctu muži, jenž první v Podkarpatské Rusi stanovil program družstevní, jímž změněny

оперативну, якою мають бути змінені господарські відносини бідного підкарпатсько-руського люду.

Р. Г.

В Празі в марті 1922.

mají býti poměry hospodářské ubohého lidu podkarpatoruského.

R. H.

V Praze, v březnu 1922.

Передмова.

Хоч угорські Русини не відділені від нас ніякою неперехідною границею, то про них пишеть ся в нас дуже мало, а знаеть ся ще менше. Причина того цілком зрозуміла: Ненастанна боротьба з нашими найблизшими сусїдами Поляками коло піднесеня нашого народа в Галичинї на кождім полї та коло увільненя його з під довгого польського панованя займає увагу всеї нашої сьвідомої інтелїґенциї та вичерпує всї наші сили на ту боротьбу. Не диво про те, що в нас по просту нема часу думати тепер про наших братів поза Галичиною. І сей стан мусить тревати доти, доки ми не вибэмо ся на верх, доки не станемо панами на своїй власній землї. Тодї зможемо подумати й про наших закарпатських братів . . .

Předmluva.

Ač uherští Rusíni nejsou odděleni od nás žádnou nepřechodnou hranicí, přece se o nich u nás píše velice málo a ví se ještě méně. Příčina toho jest celkem jasná: Stálý boj s našimi nejbližšími sousedy Poláky o povznesení našeho národa v Haliči na každém poli a vyproštění jeho z dlouhotrvajícího polského panování, vyžaduje všech sil naší veškeré svědomité inteligence a vyčerpává veškeré naše síly na tento boj. Není proto divno, že není u nás nyní prostě času mysliti na naše bratry, bydlící mimo Halič. A tento poměr musí trvati tak dlouho, pokud neprobojujeme se navrch, pokud nestaneme se pány ve své vlastní zemi. Tehdy pak bude nám možno vzpomínati i na naše bratry zakarpatské...

Тоді зможемо подумати... Ба, але чи придадуть ся тоді на що наші думки? Чи буде тоді ще ким займати ся на Угорській Руси? На се трудно тепер відповісти. Ми можемо тут зазначити тільки се, що: 1) Інтеліґентні угорські Русини стратили цілковито народне почуте і не старають ся підносити народа ні матеріяльно, ні морально, а коли деякі одиниці й роблять се, то або цілком по дитинному, або дуже невміло. 2) Інтеліґентні угорські Русини стратили також усяке почуте єдности з иньшими Русинами, а в першій лінії з нами, Галичанами. Через те вони не вважають потрібним переступати границі Угорщини, заглядати бодай часом до нас, придивляти ся нашому житю, та прищеплювати в себе те, що найдуть у нас корисне. А найшло-б ся вже в нас не одно таке, що й їм придалось би. Та проти їх волї трудно нам що порадити, особливо в теперішних часах. 3) Угро-руські селяне біднїють безнастанно і виходять безнастанно зі своєї батьківщини цїлими масами, щоби найти собі лїпшу долю за морем, в Америцї (Злучені Держави, Канада, Бразилїя). Може прийти отже до того, що за якийсь час вони винесуть ся зовсїм, а коли яка їх частина й лишить ся, то пропаде для нас, бо по-

Tehdy můžeme mysliti... Budou však potom vůbec platny naše myšlenky? Bude ještě potom někoho, na koho bychom mohli mysleti, na Uherské Rusi? K tomu jest nyní těžká odpověď. Můžeme zde pouze uvésti, že:

1. Inteligence uherských Rusínů ztratila vůbec národní cítění a nestará se o povznesení národa ani hmotné ani morální, a kde i někteří jednotlivci pracují v tomto směru, tu práce jejich jest buď vůbec dětinská, neb velice neumělá.

2. Inteligentní uherští Rusíni pozbyli také veškerého citu jednotnosti s druhými Rusíny a v prvé řadě s námi Haličany. Proto oni také neznají potřeby přecházeti hranice Uherska, podívati se aspoň časem k nám, nahlížeti do našeho života a osvojiti si to, co najdou u nás dobrého. A našlo by se již u nás nejedno takové dílo, jež i jim by se hodilo. A proti jejich vůli jest nám těžko dávati radu, zvláště v nynějších dobách.

3. Uhersko-rusínští venkované chudnou (upadají), neustále a stále celými masami vystěhovávají se ze své rodné země, aby našli si lepší žití za mořem v Americe (Spojené státy, Kanada, Brasilie). Může se státi, že po určité době vystěhují se úplně a zůstane-li jich i nějaká část, bude ztracena pro

тоне в мадярськім мори, винародовить ся цїлковито. Тодї не тільки ми, але нїхто вже не зможе їм прийти в поміч...

З другого боку все таки проблискує бодай маленька іскорка надії, що до того не прийде, бодай не так скоро. Мадярське правительство, хоч не прихильне піднесеню яких небудь славянських народів, отже й Русинів, спостерегло, що з таких горожан, які не можуть навіть оплатити податків, йому нема нїякої користи. Воно постановило проте бодай що небудь зробити, щоби трошки піднести угорських Русинів. Тому й поставило було окремого свого комісаря в особі Еґана — якого працю тепер друкуємо — що мав виключно займати ся поліпшенем долї Русинів. Еґан віддав ся цїлковито своїй задачі і зробив уже дуже богато в тім напрямі — скілько можна було зробити в такім короткім часї одному чоловікови — та на жаль смерть не дозволила йому докінчити розпочатого дїла. Доси на його місци нема нїкого; коли правительство найде на нього відповідного чоловіка, тодї ми можемо мати надію, що угорські Русини не пропадуть скоро; коли не найде, або не схоче дальше Русинами займати ся, тодї угорські Русини цїлком певно загинуть...

nás, nebo utone v maďarském moři, odnárodní se úplně. Potom již nejen my, ale nikdo nebude jim moci přispěti ku pomoci . . .

Z druhé strany přece jenom probleskuje aspoň malinká jiskřička naděje, že k tomu nedojde, aspoň ne tak brzy. Maďarská vláda, ač není nakloněna pro povznesení kterýchkoli slovanských národů, a tím i Rusínů, postřehla, že z takových poddaných, kteří nemohou ani zaplatiti daní, nemá užitku. Rozhodla se aspoň něco učiniti pro povznesení uherských Rusínů. Proto ustanovila zvláštního komisaře v osobě Egana, — jehož práci právě předkládáme, — jenž měl za úkol vyšetřiti podmínky k zlepšení života Rusínů. Egan oddal se svému úkolu úplně a udělal již v tom směru mnoho, kolik bylo možno v tak krátkém čase jednomu člověku — žel, smrt nedovolila mu ukončiti započaté dílo. Na jeho místo nebyl ustanoven dosud nikdo; najde-li vláda jemu podobného člověka, možno se nadíti, že uherští Rusíni nezhynou brzy; nenajde-li podobného, aneb nebude-li míti zájmu o Rusíny, pak uherští Rusíni jistě zahynou . . .

А можна-б при добрій волї поліпшити долю угорських Русинів. Хоч земля, заселена ними, гірська, отже і неврожайна, то можна їх піднести иньшими способами. Купелеві заведеня, яких можна-б позакладати богато на Угорській Руси, бо є для того підстави, принесли-б для околичних селян не малі зарібки. Промислові школи, особливо для виробів із дерева, до чого у населеня є вроджений талан, принеслиб йому також не малу користь. Піднесене ткацтва, годівлї худоби, дробу, молочарство, пасїчництво, гончарство і т. и. підпирані правительством, поставилиб також Русинів на ноги. Та се все можливе булоб лише тодї, як би правительство не тільки підпомагало Русинів, але і приборкало якось їх найбільших визискувачів, Жидів, про що так докладно говорить у своїй працї Еґан. Та чи схоче воно зробити се при теперішних обставинах в Угорщинї, де Жиди запанували на цїлій лїнії — се звов питане, на яке тепер трудно дати відповідь.

Богато річий, піднесених у працї Еґана дїеть ся також у нас, особливо в горах, між тими нашими Русинами, що сусїдують із угорськими. Ми друкуємо проте отсю книжечку не тільки для того, щоби зазнайомити нашу суспільність із теперішним

Při dobré vůli bylo by možno zlepšiti stav uherských Rusínů. Ač země, kterou obývají, jest hornatá a tím i neúrodná, přece možno je povznésti jiným způsobem. Postavení lázní, jichž bylo by možno na Uherské Rusi založiti mnoho, poněvadž jsou pro to podmínky, přineslo by okolnímu venkovskému lidu nemalých výdělků. Průmyslové školy, zvláště pro výrobky dřevěné, k čemuž v domorodém obyvatelstvu jest vrozený talent, byly by lidu také nemalým ziskem. Povznesení tkalcovství, chovu hovězího i drobného domácího dobytka, mlékařství, včelařství, hrnčířství atd., podporované vládou, postavilo by rovněž Rusíny na nohy. To vše bylo by možné pouze tehdy, když by vláda nejen Rusínům pomáhala, ale i odstranila možnost vykořisťování jich největšími vykořisťovateli, židy, o čemž ve své práci velice důkladně mluví Egan. Bude-li vláda chtíti toto vše udělati za nynějších poměrů v Uhrách, kdy všude opanovali pole židé, jest otázkou, k níž těžko jest dáti odpovědi.

Mnoho z případů v práci Eganově uvedených provádí se také u nás, zvláště v horách mezi Rusíny, kteří sousedí s uherskými. — Tiskneme tuto knížečku ne pouze z toho důvodu, bychom dali na jevo svou spoluúčast na nynějším hospodářském stavu uherských

економічним положенем угорських Русинів, але й тому, щоби звернутн її увагу на подібні відносини в нас; їх доконче треба викорінити, коли не хочемо, щоби в найблизшім часї і наші Гуцули, Бойки та Лемки попали в таке положенє, як угорські Русини.

В. Г.

Rusínů, nýbrž i z té příčiny, bychom poukázali na podobné poměry u nás; to jest potřebí úplně vykořeniti, nechceme-li, by naši Huculové, Bojkové a Lemkové octli se v tomtéž stavu, jako Rusínové uherští.

V. H.

Кілька слів про автора сеї книжечки.

Автор отсеї книжечки, Едмунд Еґан, помер у шпитали в Унгварі дня 20 вересня сього року. Хоч він сам не був Русин і не признавав ся до руської народности, то його імя звязане дуже тїсно з Угорською Русею. Сїмя покійника походила з Ірландиї, а його дїд прийшов на початку 19 віку на Угорщину і поселив ся там. Його батько Едвард, що мав крім Едмунда ще й другого сина, Альфреда, купив собі маєток у Бороштянкові, який перейшов опісля в спадщинї на синів. Едмунд родив ся 1841 р. в Чакторнї, учив ся з разу дома, а ґімназияльну матуру зложив у Сомбатгельській ґімназиї. Від 1869 — 1871 був практикантом господарства в однім саксонськім маєтку. В 1872 — 1874 учив ся господарства у Віднї і Галлї. В 1875 р. був практикан-

Několik slov o autoru této knížečky.

Autor této knížečky Edmund Egan, zemřel v nemocnici v Užhorodě dne 20. března t. r. Ač sám nebyl Rusínem a nehlásil se k rusínské národnosti, jeho jméno spjato jest velice těsně s Uherskou Rusí. Rodina zemřelého pochází z Irska, jeho děd přišel na počátku 19. století do Uher a usadil se tam. Jeho otec Eduard, jenž mimo Edmunda měl ještě druhého syna, Alfréda, zakoupil se v Boroštiankově, kterýžto majetek přešel na syny. Edmund narodil se r. 1841 v Čaktorni, studoval s počátku doma a gymnasijní maturitu složil na Sombathelském gymnasiu. Od 1869 do 1871 byl hospodářským praktikantem na jednom panství saksonském. V letech 1872 až 1874 studoval hospodářství ve Vídni a v Halle. V r. 1875 byl hospodářským prakti-

том господарства в Чехах, а опісля адміністратором великого маєтку в Прусах. Від 1881 р. заряджував своїм власним маєтком у Бороштянкові (ком. Ваш). В 1883 іменовано його інспектором молочного господарства в Угорщині. Від 1890 — 1897 заряджував маєтком своєї жінки в Прусах. В 1897 р. вернув знов на Угорщину, а коли з почину угорського правительства розпочались заходи над поправою економічного стану угорських Русинів, міністерство іменувало його делеґатом для переведеня сеї акциї, і на тім становищу робив він безупинно до смерти. Акция правительства розтягала ся в разу тільки на Берегський комітат, пізнійше розширилась на Марамороський і Унїський, а поволи мала перейти й на иньші комітати, заселені Русинами, в першій мірі на Земплин. Два роки тому назад виступив Еґан із обширним меморіялом до правительства, де вказав на причину бідноти Русинів і на способи зарадженя злу. В меморіялї виступив він головно проти Жидів, яких між Русинами дуже богато і які й зруйновали їх своїми найріжнороднїйшими штучками та обманами. Се наробило Еґанови богато ворогів, особливо між Жидами, панами Угорщини — було причиною інтерпеляциї в соймі і предметом

kantem v Čechách a potom administrátorem velikého panství v Prusích. Od r. 1881 vedl vlastní hospodářství v Boroštiankově (župa Vaš). V r. 1883 jmenován byl inspektorem mlékařského hospodářství v Uhrách. Od roku 1890—1897 vedl hospodářství své ženy v Prusku. V r. 1897 vrátil se opět do Uher a když z popudu uherské vlády započaty práce s úpravou hospodářského stavu uherských Rusínů, ministerstvo jmenovalo ho svým zmocněncem k provedení této akce, na níž pracoval do své smrti. Vládní akce měla se vztahovati pouze na území beregské župy, později měla býti rozšířena i na župu marmarošskou a užhorodskou a pomalu měla přejíti i na jiné župy, obydlené Rusíny, a v prvé řadě na župu zemplínskou. Před dvěma roky předal Egan obšírné memorandum vládě, ve kterém poukázal na příčiny bídy Rusínů i na způsob, kterým bylo by možno zadržeti katastrofu. V memorandu vystoupil hlavně proti židům, jichž žije mezi Rusíny velice mnoho a kteří zruinovali je nejrůznějšími kousky a podvody. To způsobilo Eganovi mnoho nepřátel, zvláště mezi židy — pány Uherské Rusi — a bylo příčinou interpelace ve sně-

дисциплїнарки проти Еґана. Його оправдано, а приданий йому на поміч під напором деяких людцїв жидівський сторонник прокуратор Фрідріх Паріс мусїв уступити. Непорозуміня між Еґаном і його ворогами не покінчились одначе і здаеть ся були причиною його смерти, яка до теперь не вияснена. Одні кажуть, що він застрілив ся вмисно, другі що припадково, иньші що він згинув в наслїдок американського поединка. Та як би там не було угорські Русини стратили в ньому щирого свойого заступника, а яким тїшив ся він серед них поважанем, видно хоч би з того, шо богато їх взяло участь у його похоронах, що епископ Фірцак зложив удові кондоленцийне письмо іменем Русинів та що зараз же по похоронах виринула між Русинами гадка, щоби покійникови поставити памятник, на що й збирають ся складки. Взагалї треба сказати, що цїлий теперішний просьвітний і економічний рух між угорськими Русинами, який проявив ся в останнїх трьох роках, усї читальнї і крамницї, про які не чувано там до Еґана, се його безпосередна або посередна заслуга. І коли на його місце мінїстерство не найде тепер чоловіка, що хотїв би так само щиро і невсипно вести дальше розпочату акцию, то страта

movně a disciplinárky proti Eganovi. Byl ospravedlněn a když přidán mu byl ku pomoci vzhledem k nátlaku kdejakých nečestných individuí židovský straník, prokurator Fridrich Paris, musil ustoupiti. Nedorozumění mezi Eganem a jeho nepřáteli se neskončilo i tak a zdá se, že byli příčinou jeho smrti, jež do nynější doby není vyjasněna. Jedni říkají, že zastřelil se zúmyslně, druzí, že náhodou, jiní, že zhynul v důsledku losu amerického souboje.

Uherští Rusíni ztratili v něm svědomitého svého zastánce a jaké úcty mezi nimi požíval, vidno aspoň z toho, že mnoho jich zúčastnilo se jeho pohřbu, že biskup Fircak poslal vdově kondolenční dopis jménem Rusínů a že ihned po pohřbu Rusíni pojali úmysl zemřelému postaviti pomník, na který sbírají se příspěvky. Při tom třeba říci, že celý nynější vzdělávací a hospodářský ruch mezi uherskými Rusíny, objevivší se v posledních třech letech, všechny čtenářské besídky i obchody, o nichž před Eganem tam nebylo slechu, jest jeho bezprostřední neb přímou zásluhou. A nenajde-li ministerstvo nyní člověka, který chtěl by právě tak pilně a vytrvale dále vésti

угорських Русинів буде дуже велика і невіджалувана ніколи.

Для поясненя значіня меморіялу Еґана наведемо тут безсторонний голос німецької ґазети „Vaterland“, яка (исло 54, із 25 лютого 1900 р.) у статї названій „Жидівська мафія[1]) в північній Угорщинї“ написала в часї, коли на Еґана напали Жиди за його меморіял, таке: Угорський мінїстер рільництва, Даранїй, не відкликав мінїстеряльного свого комісаря Еґана за те, що він у Мункачі держав будьто „антисемітський“ відчит про потребу опіки над руським селянством в угорських Карпатах, хоч жидівсько-угорська преса кинулась із цілим завзятем на сего комісаря і на самого-ж мінїстра (жидівського походженя). Даранїй не міг відкликати свого урядника і лишити його без оправданя, наколи не хотїв засїсти на лаві обжалованих і виявити себе орудем у руках жидівської мафії. Справоздане про економїчне положене руських селян північної Угорщини передав Еґан свому мінїстрови недавно. Се урядова студия відносин тамошних селян до Жидів, що наплили до Угорщини з Галичини головно

[1]) Мафія = тайне товариство для доконуваня розбоїв.

započatou akci, bude ztráta tato pro uherské Rusíny velice veliká a nikdy neodčiněná.

Pro objasnění, co znamenalo memorandum Eganovo, uvedeme zde bezprostřední hlas německého listu »Vaterland« (číslo 54. z 25. května 1900), který ve stati pod titulem »Židovská mafie v severních Uhrách« napsal v době, kdy Egana napadli židé pro jeho memorandum, toto: Uherský ministr orby, Daranyi, neodvolal svého minist. komisaře Egana pro řeč, kterou prý ve smyslu antisemitském měl v Mukačevě o nutnosti péče o rusínský venkovský lid v uherských Karpatech, ač židovsko-uherské novinářstvo vrhlo se se vším zápalem na tohoto komisaře i na samého ministra (židovského původu). Daranyi nemohl odvolati svého úředníka a nechati jej neospravedlněna, nechtěl-li sám usednouti na lavici obžalovaných a státi se zbraní v rukou židovské mafie. Zprávu o hospodářské situaci rusínských venkovanů v severních Uhrách předal Egan svému ministru nedávno. Tato úřední studie vztahů tamějších venkovanů k židům, kteří přitáhli do Uher z Haliče hlavně tratí, která vede na Mukačevo*). Je-

*) V rusínském originále věta tato jest neúplná a nedává smyslu. Přes to přeloženo doslovně. Pozn. překl.

шляхом, що веде на Мункач. Один із фахових літератів і політиків угорських (не реакціонер) так висловив ся про се справоздане Еґана: „Кажу з чистою совістю, що в житю не мав я в руках лектури, що зворушила би мене більше як справоздане Еґана, хоч справоздавець держав його зовсїм обєктивно і холодно. Він вичислив імена і подав факти. Він не накладав на сей образ нїяких красок. Він оповідав лише, а факти самі за себе говорили і обжаловували виноватих. Хто прочитав се справоздане, сей плакав і йому мусїла кров ударити до голови. Він мусїв загоріти злістю“.

„Vaterland“ каже дальше: На се справоздане Еґана, предложене мінїстрови рільництва і иньшим ресортовим членам угорського кабінету, кинула ся північно-угорська жидівська мафія з цїлою лютістю. Мафія протестує проти ратункової акциї правительства. Щож зробить угорське правительство? Чи воно стерпить, щоби захожі російські і галицькі Жиди зводили дальше руських селян на жебри? Чи проєкт Еґана уздоровить орґанїзм руського селянина? Мабуть розумнїйше поводить ся нїмецьке правительство, що просто зборонює таку

den z odborných literátů a politiků uherských (ne reakcionář) takto vyslovil se o této práci Eganově: »Pravím s čistým svědomím, že v životě neměl jsem v rukou četby, která vzrušila by mne více než memorandum Eganovo, ač zpravodaj sepsal je vůbec objektivně a chladně. Podal jména i fakta. Nepřikrašloval tento obraz. On prostě konstatoval a fakta sama za sebe hovořila a obžalovávala vinníky. Kdo pročetl tuto zprávu, ten plakal, a krev musila mu udeřiti v hlavu. Musil zahořeti hněvem.«

»Vaterland« praví dále: Na tuto zprávu Eganovu, předloženou ministrovi orby i jiným odborným členům uherského kabinetu, vrhla se severo-uherská židovská mafie se vší hněvnou silou. Mafie protestuje proti záchranné akci vládní. Co učiní uherská vláda? Či strpí, aby přivandrovalí ruští a haličští židé přiváděli dále rusínské venkovské obyvatelstvo na žebrotu? Či uzdraví projekt Eganův organism ruského venkovana? Určitě rozumněji vede si německá vláda, jež bez výjimky zabraňuje takovéto invasi cizinců

інвазию чужинців на німецьку землю. З чужинцями треба і в Угорщині зробити короткий процес. Проч із сими елементами, що нищать угорських селян! Се розкладовий елемент, ворожий християнській суспільности.

В. Г.

do německé země. S cizinci třeba i v Uhrách udělati krátký proces. Pryč s tím elementem, jenž ničí uherské venkovany! Jest to rozkladný element, nepřátelský křesťanskému občanstvu.

V. H.

Головне жерело теперішної недолї руського селянства в північній Угорщинї лежить у невідповіднім переведеню урбарияльних відносин. Власти, що переводили ті справи, держали ся букви закона, а не узглядняли в нїчім господарських потреб селянина. Вони не питали ся з чого сей селянин, привязаний виключно до землї, буде жити? Селянам забрано сїножатї, пасовища і навіть по части ті ґрунти, які вони уживали перед тим як спільну власність.

Більша фідеїкомісова власність віддала і віддає свої земельні простори понайбільше в наєм поодиноких підприємцям або наємцям, а ті віднаймають селянам потрібні їм до прожитку і годовлї товару землї, пасовиска і сїножатї за подвійну або потрійну цїну.

Hlavní zřídlo nynější bídy rusínského venkovského obyvatelstva v sever. Uhrách spočívá v nesprávném rozdělení pozemkového majetku. Vláda, která toto prováděla, držela se litery zákona, a nepřihlížela v ničem k hospodářským potřebám venkovana. Neptali se, z čeho ten venkovan, upoutaný jenom k půdě, bude žíti? Venkovanům vzaty louky, pastviska a i z části ty pozemky, kterých před tím užívali jako společné vlastnictví.

Větší velkostatkáři dávali a dávají své pozemky do nájmu ponejvíce jednotlivým podnikatelům neb nájemcům, a ti pronajímají venkovanům půdu, pastviska i louky, které potřebují k výživě a ke krmení dobytka, za dvojnásobnou neb trojnásobnou cenu.

Але не лише більша посїлість прогрішала ся тяжко супроти селянства. І сама держава чи правительство провинили ся тим, що зовсїм не подбали про підстави істнованя селян у тих околицях. Держава не подбала власне про те, щоби між популяциєю і земельним посїданем удержати рівновагу. Селянин животїв від біди, доки мав 6 — 10 морґів землї. По роздробленю тих морґів між 4 — 5 дїтий, зійшов на жебрака.

Не диво проте, що цїле угорське Підкарпате заселене тепер хлїборобним пролетаріятом, в якого нема відповідних просторів землї, щоби з неї можна вижити. Міг би сей обіднїлий селянин найти ще відповідно до клїматичних обставин сих сторін свій прожиток у годовлї товару, але до сего недостає йому нї сїножатий, нї полонин. А винаймити се все може він виключно через посередника, який забирає весь зиск для себе.

Фабричного промислу в сих сторонах нема нїякого. Нема й нїяких копалень. Домашний промисл, що обмежав ся на вовняні вироби для власного ужитку, щез зовсїм, бо нїде овець годувати. Селянин купує вже крамничну одїж для себе. Міг

Neprohřešili se však pouze velkostatkáři těžce na venkovanech. I sám stát či vláda provinily se tím, že nestaraly se vůbec o základy existence venkovanů v těchto krajích. Stát nestaral se vlastně o to, aby mezi obyvatelstvem a stavem zemědělským udržel rovnováhu. Venkovan zápasil s bídou, dokud měl 6—10 jiter půdy. Po rozdělení těch jiter mezi 4—5 dětí, stal se žebrákem.

Není tudíž divno, že celé uherské Podkarpatí obydleno jest nyní zemědělským proletariátem, jemuž nepatří odpovídající množství půdy, aby z ní mohl býti živ. Onen ožebračený venkovan mohl by najíti ještě výživu, hledí-li se ku klimatickým poměrům v těch stranách, v chovu dobytka, k tomu však nedostává se mu ani luk, ani polonin.*) A to vše pronajati může výhradně za pomoci prostředníka, jenž všechen zisk uchvacuje pro sebe.

Tovární průmysl v těch krajích není žádný. Není ani dolů. Domácí průmysl, jenž omezuje se na vlněné výrobky pro vlastní potřebu, upadl vůbec, poněvadž nechovají nikde ovcí. Venkovan kupuje pro sebe oděv v obchodě. Domníval by se snad někdo, že

*) Horská pastviska — pozn. překlad.

би хто думати, що в сих сторонах, забитих дошками від сьвіта, бодай прожиток дешевий. Куди! Як-раз навпаки! До половини зими з'їв кождий господар свої хлїборобні засоби, а до жнив жие дорого купленою стравою. За все платить він 8 — 10% дорожше від міської цїни.

На нужду селян складають ся ще й иньші обставини. Як в абсолютній Угорщинї (за часів Метернїха і Баха) *) нїхто не дбав про економічні відносини в сих окраїнах, так і тепер, у конституцийній ері, наша адмінїстрация обмежує ся на удержане якого-такого державного ладу в комітатах, а економічне положене жителїв їй байдуже. Власть у комітатах концентрує ся на повітових нотарях. А які з сего вислїди? Жонатий греко-католицький сьвященник, з річною платою 200 злр., батько дїтий, мусить у значній части жити з селянина. Епископ не заїздить в сї глухі сторони. Він і не контролює високости церковних треб. Учитель хоче вигідно жити, а інспектор заїздить до його школи раз на 3 — 8 лїт. Нотарь громадський писар, бачить свого „штульріхтера“ **) раз на чверть року і не див-

*) Бувші австрийські мінїстри.
**) Судія.

aspoň životní potřeby jsou levnější v těch krajinách, odříznutých od světa. Kde pak! Právě naopak! Do poloviny zimy sní každý hospodář své zásoby chlebovin, a do žní jest živ draho koupenou potravou. Za vše platí o 8—10% více, než jsou ceny ve městech.

Bídu venkovanů způsobují ještě jiné příčiny. Stejně jako v absolutistických Uhrách (za časů Metternicha a Bacha)*) nikdo nestaral se o hospodářský stav v těch krajích, tak i nyní, za konstituční éry, naše úřady omezují se na udržení jakéhos-takéhos státního souladu v župách a nestarají se o hospodářský stav obyvatelstva. Výkonná moc v župách soustřeďuje se na obecních notářích. A jaké to má výsledky? Ženatý řecko-katolický kněz, s ročním platem 200 zl., otec dětí, jest nucen ze značné části žíti z venkovana. Biskup nezajíždí v ty odlehlé kraje. Nekontroluje výši církevních potřeb. Učitel chce přiměřeně žíti a inspektor navštěvuje jeho školu jednou za 3—8 let. Notář, obecní písař, vidí svého »štulrichtera«**) jednou za čtvrt

*) Bývalí rakouští ministři.

**) Soudce.

ниця, що він навикне в селї розпоряджати ся по своїй вподобі і самоволі. Богато нотарів дере з народу, що може, і тиранїзує селян. В иньших сторонах Угорщини є бодай якась посередна земельна посїлість, що може стати взірцем для дрібних селянських господарів. Тут такої посередної власности нема. Тут не дбає нїхто про контролю адмінїстрациї, про школу, дорогу і взагалї про публичні справи. Селянський пролетаріят відданий божій ласцї і опіцї.

Сї обставини витворили прояву, що в переважно хлїборобній Угорщинї умирає хлїборобний нарід. Руський селянин не бачить цїлий рік нї мяса, нї яйця, хиба випє кілька капель молока, а в велико-сьвяточний день, з'їсть кусень житного або пшеничного хлїба. Зрештою його поживою є вівсянний ощіпок і — коли не бракие — бульба. Не дивниця, що коли в иньших гірських сторонах бачимо людий рослих, кріпких та здорових, у руськім Підкарпатю подиблемо хиба недокровні марні, пожовклі мари, безсильні, хиткі, нездалі до військової служби, карликоваті, золотушні (скрофулїчні), віддані з розпуки піянству, знидїлі, лїниві та темні.

Розпука бере дивити ся на сей умираючий нарід. Нинї можна би навіть пред-

roku a není divu, že navykne hospodařit ve vesnici dle svého uvážení a samovůle. Hodně notářů dře s lidu, co může a tyranisuje venkovany. V jiných krajích Uher jest aspoň jakási střední zemědělská usedlost, jež může býti vzorem pro drobné venkovské hospodáře. Zde takové prostřední usedlosti není. Tu nedbá nikdo o kontrolu úřadů, o školu, o cestu a rovněž i o veřejné záležitosti. Venkovský proletariát vydán jest boží lásce a péči.

Tyto poměry vytvořily stav, že v převážně zemědělských Uhrách umírá zemědělský národ. Rusínský venkovan nevidí po celý rok ani masa, ani vejce, ledaže vypije několik kapek mléka, a v den velikého svátku sní kousek žitného nebo pšeničného chleba. Jinak jeho stravou jest ovesná placka a — když nechybějí — brambory. Není podivné, že, ač v jiných horských krajinách vidíme lidi urostlé, silné a zdravé, v rusínském Podkarpatí najdeme leda nedokrevné chudáky, zažloutlé stíny, vysílené, nepevné v chůzi, nezpůsobilé k vojenské službě, nedorostlé, skrofulosní, oddané ze zoufalství pití, zakrslé, lenivé a nevzdělané.

Velmi bolestno jest dívati se na tento umírající národ. Bylo by možno nyní téměř

сказати день, в якім остатній Русин утече з краю. Доси не найшло ся одначе бодай двох-трех людий, що занялись-би поправою долї сих пролетарів. Не заняли ся, бо й не могли заняти ся, наколи зважимо, що сей бідний та темний нарід на скрізь лише хлїборобний, дістав ся в руки найсильнїйшого і найпроворнїйшого торговельного елементу в Европі — Жидів.

Початок імміґрациї сего елементу, що удержуеть ся виключно з торговлї і з „ґешефту“ паде в давну давнину. Але небезпечна його пропорция до тубильців витворила ся доперва в 70-их роках, на що зложились — по моїй думцї — дві обставини: угнет росийським правительством своїх иньшовірців (розумій: Жидів) і той факт, що чужинцї там поселяють ся, де подибують для себе пригідний ґрунт. Богатші Жиди вийшли з Росиї за море до Америки і на европейський захід. Біднїйші вступили до Галичини, а відти зайшли на Угорщину, а власне на руську територию, де жив економічно підорваний, отже й слабий нарід, який можна було всесторонно визискати. Як паразити*) кидають ся на слабші орґа-

*) Паразити — істоти, що живуть на чужих орґанїзмах.

předpověděti den, kdy poslední Rusín uteče ze země. Dosud nenašli se aspoň dva — tři lidé, kteří by opravdově pracovali pro blaho těchto proletářů. Nechopili se práce, neboť také nemohli se chopiti, když uvážíme, že tento ubohý a zaostalý národ, veskrze pouze zemědělský, upadl do rukou nejsilnějšího a nejprohnanějšího obchodního živlu v Evropě — židů.

Počátek vstěhovávání se tohoto živlu, jenž zabývá se výlučně obchodem a »gešeftem«, spadá v dávnou minulost. Nebezpečný však jeho poměr početní oproti původnímu obyvatelstvu vytvořen byl teprve v letech 70tých, na čemž působily — dle mého domnění — dvě příčiny: pronásledování jinověrců (rozuměj židů) ruskou vládou a fakt, že cizinci usazují se tam, kde nacházejí pro sebe příhodnou půdu. Bohatší židé odešli z Ruska za moře do Ameriky a na evropský západ. Chudší vystěhovali se do Haliče a odtud přešli do Uher, a vlastně na rusínské území, kde žil hospodářsky zničený a tudíž i slabý národ, jaký bylo možno všestranně vykořisťovati. Jako příživníci vrhají se na slabší orga-

нїзми, так і Жиди-лихварі кинулись на цїле руське Підкарпатє грубою масою, бо там добачили для себе добре поле для визиску. З того часу почала ся завзята борба між руським, темним, простодушним селянином та сьвітовим, хитрим „торговельником“.

В деяких околицях посїли вже ті „торговельники“ (Еґан називає їх із причини великої власти Жидів в Угорщинї лише сим іменем, а не Жидами) над 50% хлопських земель. Нема нї одної, оселї, хоч би вона складала ся з 8 хат, де би не жив уже хоч один із сих екземплярів, „посередників“ до всего. В центрах більшого руху являють ся вони в значнїйшім числї. Приміром у Волївци маємо на 1115 християн 212 нехристів (20%); у Сваляві на 1836 християн — 373 (25%); в Верецьких на 1836 християн — 639 (42%); в Мункачи на 11.000 жителїв — 6.000 Жидів (60%); в цїлім Свалявськім повітї з 56 громадами подибуємо 3.833 нехристів, отже 16% всего населеня.

Вони винаймають майже всї полонини і сїножати більшої посїлости і віднаймають їх опісля селянам. Вони держать у своїх руках всї коршми, де розпивають селян і сим підривають їх моральну і материяль-

nismy, tak židé — lichváři — vrhli se na celé rusínské Podkarpatí ve velkém počtu, neboť viděli tam dobré pole ku zbohatnutí. Od toho času datuje se počátek prudkého boje mezi rusínským nevzdělaným, prostodušným venkovanem a světem prošlým, chytrým »obchodníkem«.

V některých krajinách osadili tito »obchodníci« (Egan nazývá je pro velikou moc židů v Uhrách jen tímto jménem a ne židy) již nad 50% selské půdy. Není ani jedné osady, třeba sestávala pouze z 8 chat, kde by již nežil aspoň jeden z těchto exemplářů, »sprostředkovatelů« ve všem. V živějších střediscích jsou ve značnějším počtu. Na př. ve Volovci máme na 1115 křesťanů 212 nekřesťanů — (20%); ve Svaljavě na 1836 křesťanů — 373 (25%); ve Vereckých na 1836 křesťanů — 639 (42%); v Mukačevě na 11.000 obyvatelstva — 6000 židů (60%); v celém svaljavském okrese s 56 vesnicemi odhadujeme 3833 nekřesťanů, t. j. 16% všeho obyvatelstva.

Najímají pro sebe skoro všechny poloniny a louky velkostatkářské a pak pronajímají je dále venkovanům. Mají ve svých rukách všechny krčmy, kde přivykají venkovany pití a tím podrývají jejich morální

ну екзистенцию. Здеморалїзований і обіднїлий селянин стає опісля для них певною жертвою. Всї комунїкацийні підводи, особливо підводи до вивозу панського лїсового материялу, чи збіжа, лежать виключно в їх руках. Вони посередничать при всякого рода торговлї, вони торгують поживою, одежею, рільничими знарядами, будівляним материялом, ломами камінними, шутром, взагалї — всїм.

Маючи всякий „ґешефт“ у своїх рукак, вони орудують цїлим житєм селянина, всїм річним його зарібком, всею його будучиною.

Селянин став тут невільником сих „торговельників“ у повнім значіню слова.

Найнисша стопа процентова, яку я застав у сих сторонах, виносила 3 зр. від 10 зр., отже 30%. Може бути, що деінде процент від позичок меньший, але менї про се не звісно. Але скоро лише довжник трохи обіднїє, то тутешний лихвар сейчас підтягає процентову струну на 1 зр. тижнево від 10 зр. Місцями процент сей росте до 2 зр. тижнево. В Берегській верховинї на галицькій граници коло Ляторки і в сусїдних громадах, торгують люди галицькими безрогами і женуть їх на торги до Мунка-

a hmotnou existenci. Zdemoralisovaný a ochuzený venkovan stává se pak jejich úplnou kořistí. Všechny dopravní prostředky, zvláště vozy pro vyvážení dříví z panských lesů, neb obilí, mají výlučně ve svých rukou. Jsou sprostředkovateli při všelikých druzích obchodu, obchodují potravinami, oděvem, hospodářským nářadím, stavebním materiálem, kamennými lomy, štěrkem, vůbec — vším.

Majíce veškeren obchod v rukách, vládnou nad celým životem venkovana, nad celým jeho ročním výdělkem, nad celou jeho budoucností.

Venkovan stal se tu nevolníkem těchto »obchodníků« v plném slova smyslu.

Nejnižší míra úroková, jakou shledal jsem v těch krajinách, byla 3 zl. z 10 zl., t. j. 30%. Může býti, že jinde úrok ze zápůjček jest menší, mně však o tom není známo ničeho. Ihned však, jakmile dlužník trochu schudne, zdejší lichvář natahuje úrokovou strunu na 1 zl. týdně z 10 zl. Místy tato úroková míra roste na 2 zl. týdně. V beregské verchovině při haličských hranicích u Latorky a v sousedních obcích obchodují lidé haličským vepřovým dobytkem a ženou jej na

ча. Там платять селяни за 10 зр., позички тижнево правильно 2 зр.

З почину наджупана *) берегського комітату прийшло селянам наше правительство з деякою грошевою помочию. Там давано селянам завдатки на нові пільні збори. За метричний сотнар давано наперед 4·50 зр. і селянин міг збувати свої плоди по людській цїнї. Там лихварі були зневолені трохи попустити довжникам-селянам. В найновійших часах розпорядив також мінїстер справедливости нагінку за лихварями. Зразу був успіх. Лихварі наполохали ся. Але тепер уміють вони вже видобуватись із сеї матнї, і то тероризмом. Довжник сам не зробить на них доносу до суду, бо тодї втратив би всякий кредит на будуче. А наколи якого лихваря заденунциює який сьвященник або урядник, то лихварі сейчас або спалять його, або просто убють.

По моїй гадцї взяло ся правительство незручно до викоріненя лихви. Треба було в кождій околици винайти головного лихваря і покарати з усякою строгістю. Тимчасом ударено на всїх відразу і через те ослаблено справу. Доноси зроблено явно

*) Наджупан — полїтичний начальник округа, як у нас староста.

trh do Mukačeva. Tam platí venkované z půjčky 10 zl. týdně pravidelně 2 zl.

Z popudu hlavního župana beregské župy vyšla naše vláda venkovanům vstříc různou peněžní pomocí. Tam dostávali venkované zálohy na novou polní sklizeň. Na metrický cent dávána napřed záloha 4.50 zl. a venkovan mohl odbýti své plodiny za lidskou cenu. Tam lichváři byli nuceni trochu sleviti dlužníkům — venkovanům. V poslední době nařídil také ministr spravedlnosti stíhání lichvářů. Úspěch nastal okamžitě. Lichváři se polekali. Nyní však dovedou se opět vyprostiti z této situace, a to terorismem. Dlužník sám nečiní na ně udání u soudu, neboť ztratil by pak všechen úvěr pro budoucnost. A když na některého lichváře učiní udání některý kněz neb úředník, tu lichváři okamžitě buď jej vypálí nebo prostě ubijí.

Dle mého domnění vzala vláda vykořenění lichvy špatně do rukou. Bylo třeba v každé krajině zjistiti hlavního lichváře a se vší přísností ho potrestati. V tom čase však udeřeno na všechny ve stejnou dobu a tím oslaben byl záměr. Udání činěna zjevně (ne

(не тайно), а лихварі звернулись опісля проти донощиків і стероризували їх. Зрештою годї сьвященникам, що жиють окружені Жидами, доносити про все властям, бо на тім тратить опісля повага сих сьвященників.

На скілько нинї можна судити, то лихва процвитає тут дальше, лише в иньших видах і тайно. Селянин не признасть ся перед судом, які проценти він платив лихвареви, бо тодї не позичено би йому нї одного крайцаря. Як прийде до лїцитациї селянського ґрунту, тодї вже за пізно слїдити за лихварем. Зрештою найбільше процвитає тут лихва худобою. Якаж її форма? Ось приклади:

Жид купує пару бичків за 70 зр., і віддає їх до „рівного подїлу“ селянинови в цїнї 100 зр. По роцї продає Жид ті воли на спілку з селянином нїби то за 140 зр., хоч тихцем продав їх купцеви за 160 зр., Жид відтягає собі тепер 100 зр. (фалшиву цїну купна), а останнїми 40 зр. дїлить ся з селянином, що годував тих пару волів цїлий рік своєю пашею на своїй оборі. Притім відтягає він селянинови припадковий довг із відсотками так, що спільник селянин одержує звичайно чисте зеро. А що заро-

tajně) a lichváři vrhli se poté na udavače a zterorisovali je. Ostatně není možno kněžím, kteří žijí obklopeni židy, referovati o všem úřadům, neboť tím trpí pak vážnost těchto kněží.

Pokud možno nyní posouditi, lichva bují tu dále, jenže v jiných formách a tajně. Venkovan nedozná před soudem, kolik úroků platil lichváři, neboť pak nedostal by úvěr ani jednoho krejcaru. Když dojde k licitaci selského pozemku, tu jest již pozdě pátrati po lichváři. Ostatně nejvíce kvete tu lichva s dobytkem. Jaká jest její forma? K tomu příklady:

Žid koupí pár býčků za 70 zl. a předává je na »rovný podíl« venkovanovi v ceně 100 zl. Po roce prodá žid ty voly vespolek s venkovanem za 140 zl., ač vlastně tajně prodal je kupci za 160 zl. Žid strhne si nyní 100 zl. (falešnou kupní cenu) a o zbylých 40 zl. dělí se s venkovanem, jenž krmil ty voly celý rok pastvou na svých pozemcích. Při tom strhuje venkovanu případný dluh s úroky tak, že společníku-venkovanovi zbývá obyčejně čistá

бив Жид? Він заробив: 30 зр. при передачі бичків селянинови, 20 зр. як половицю зиску при продажі волів по однорічній годовлї, що найменьше 10 зр. як процент від давнїйшого довгу селянина за всякі віктуали і других 20 зр. при продажі волів, тому що він ті воли продав тихцем купцеви не за 140, а за 160 зр. Разом заробив проте сей „торговельник“ в однім роцї за 70 зр. капіталу — 80 зр., се значить 115%.

Подібно дїє ся і при вставлюваню селянам корови. Корова коштувала Жида 35 зр., однакож він віддав її селянинови („вставив“ в його стайню) по цїнї 50 зр. В трех роках отелила ся корова три рази. По трех роках веде Жид чотири штуки на торг і продає їх опять по висшій цїнї тихцем. Заборок Жида ще більший. За 4 штуки бере він такі гроші, що вложений капітал (35 зр.), принїс йому чистого зиску що найменьше 125 зр. Селянин одержує лише кілька золотих, бо доїв три роки корову. В непашнім роцї мусить іще селянин купити у „свого“ Жида і добродїя паші на прогодоване сих чотирох штук, або винаймити у Жида полонину. Інакше може худобина змарнїти або згинути, а тодї всю втрату винагороджує Жидови селянин-спіль-

nula. A kolik vydělal žid? Vydělal 30 zl. při prodeji býčků venkovanovi, 20 zl. jako polovinu zisku při prodeji volů po jednoročním krmení, minimálně 10 zl. za úrok ze starého dluhu venkovana za všelijaké potraviny a druhých 20 zl. při prodeji volů, poněvadž prodal ty voly potajmu kupci ne za 140, nýbrž za 160 zl. Najednou vydělal tudíž tento »obchodník« za jeden rok z kapitálu 70 zl. — 80 zl., což značí 115%.

Podobně děje se i při »vstavení«*) krávy venkovanům. Kráva stála žida 35 zl. a přece předal ji venkovanu (»vstavil« do jeho stáje) za cenu 50 zl. Ve třech létech otelila se kráva třikráte. Po třech létech vede žid na trh čtyři kusy a prodá je opět potajmu za vyšší cenu. Výdělek žida jest ještě větší. Za 4 kusy utrží takový obnos, že vložený kapitál (35 zl.) přinesl mu čistého zisku nejméně 125 zl. Venkovan obdrží pouze několik zlatek, neboť dojil krávu po tři roky. V roce, chudém na pastvu, musí venkovan ještě koupiti u »svého« žida a dobrodince krmivo ke krmení těch čtyř kusů, nebo pronajati od žida pastvinu. Jinak může dobytek zchudnouti neb zhynouti, a tehdy celou ztrátu hradí židovi venkovan-

*) propůjčení — pozn. překl.

ник. Розуміеть ся, що за „вигоду“ (за вставлене корови) возить селянин свого добродїя по всїх торгах і робить на його ґрунтах за дармо.

З таким селянином-невольником поводить ся угорський „торговельник“ деспотично, по тиранськи. Він кланяеть ся лише перед „горою“, — „долину“ давить немилосерно. Руський селянин дуже боїть ся „свого“ Жида і не важить ся навіть зойкнути. А „свій“ Жид дере „свого“ селянина до самої шкіри. Так, приміром платять у Долїшних Верецьких усї земські властителї женцеви денно 60 — 70 кр. і дають ще три чарки горівки і пачку тютюну. „Свому“ Жидови виходить селянин до жнива за 30 кр., а в деяких сторонах, де нема дворів, діставав селянин за порізане і порубане стоса дров пачку тютюну вартости 3 кр.

Наколи би хто відважив ся нарушити ті відносини (невольництво) між руським селянином і клясою т. зв. „торговельників“, то „торговельники“ готові на все. Вони сейчас порозуміють ся з собою і не пебеpебирають у способах. Сьвященника в Вербяжи пустили вони в трех лїтах три рази з димом за те, що він нажив ся станути

společník. Rozumí se, že za »výhodu« (za »vstavení« krávy) vozí venkovan svého dobrodince po všech trzích a pracuje na jeho pozemcích zadarmo.

S takým venkovanem — nevolníkem — zachází uherský »obchodník« despoticky, tyransky. On sklání se pouze před »horou« — »spodinu« dáví nemilosrdně. Rusínský venkovan bojí se velice »svého« žida a neodváží se ani se ozvati. A »svůj« žid dře »svého« venkovana do samé kůže. Tak na příklad platí v Dolních Vereckých všichni majetníci půdy ženci denně 60—70 kr. a dávají ještě tři kalíšky kořalky a páček tabáku. »Svému« židovi pracuje venkovan ve žních za 30 kr. a v některých krajinách, kde není dvorů, dostává venkovan za pořezání a rozštípání hranice dříví páček tabáku v ceně 3 kr.

Jestliže odvážil by se někdo porušiti tento stav (nevolnictví) mezi rusínským venkovanem a třídou tak zv. »obchodníků«, tu »obchodníci« hotovi jsou ku všemu. Okamžitě dorozumějí se mezi sebou a nevybírají ve způsobech. Kněze ve Verbjaži vypálili ve třech letech třikráte proto, že odvážil se zú-

до ліцитациї полонини, що доси була в жидівських руках. Сьвященникови в Дол. Верецьких загрозили за ліцитацию сіножатий підпалом, а коли він обезпечив усе своє майно від огню, то „торговельники“ пімстили ся на нім сим способом, що в ночи повирізували чотиром його коням язики. З Галичини привозять богато кльоців до тартаку в Волівци. Частина візників ставала не в Жида в коршмі, але в руського селянина в Ляторці на попас. За те спалено небавом сего селянина. В Мараморськім комітаті заложено минулого року в деяких селах задаткові каси і крамниці на лад галицьких. Щож стало ся? Про се дізнали ся „торговельники“ і сейчас вислали двох своїх людий до руського сьвященника в Долїшній Бистрі (що станув на чолї сеї селянської орґанїзациї) з представленем, щоби він сейчас залишив свою роботу. Сьвященник засьміяв ся і заявив що крім него ще иньших 10 людий трудить ся над сим дїлом, і що проте його виступлене з орґанїзациї не спинило би дїла. Невдовзї потім підпалено обійсте сего сьвященника на чотирох углах і він утратив весь свій необезпечений маєток. Деканови з Долїшних Верецьких поручив мінїстер рільництва списати в своїм деканатї число худоби селянсь-

častniti se licitace poloniny, jež dosud byla v židovských rukách. Kněži v Dolních Vereckých pohrozili výpalem pro zúčastnění se dražby louky a když pojistil všechno své jmění proti ohni, tu »obchodníci« pomstili se mu tím způsobem, že v noci vyřezali čtyřem jeho koňům jazyky. Z Haliče dováží se mnoho kmenů do pily ve Volovci. Část povozníků nestavěla se k odpočinku v krčmě židovské, nýbrž u rusínského venkovana v Latorci. Proto v krátké době vypálen byl tento venkovan. V marmarošské župě byly založeny v minulém roce v některých vesnicích závdavkové spořitelny a obchody dle vzorů haličských. Co se stalo? O tom dozvěděli se »obchodníci« a ihned vyslali dva své lidi k rusínskému knězi v Dolní Bystré (jenž stál v čele této selské organisace) se žádostí, aby ihned zanechal své práce. Kněz se usmál a sdělil, že kromě něho ještě 10 jiných lidí pracuje na tomto díle a že tudíž jeho vystoupení z organisace nemělo by účinku. Nedlouho potom podpáleno obydlí tohoto kněze na čtyřech stranách a on přišel o veškeren nepojištěný majetek. Děkanovi z Dolních Vereckých dal

кої і подати до відомости правительства простори полонин і сїножатий, які є в селянських руках. Декан їздив від села до села в серпни 1898 р., і списував селянські потреби. Під конець жовтня явились „торговельники“ у декана і радили йому добрим способом залишити сю роботу, бо може найти ся хтось (?) такий недобрий, що міг би декана за те підпалити. Декан мусїв у слїд за сим зректи ся своєї задачі. Сьвященник у Сускові вислав перед двома тижнями просьбу до своїх властий, щоби його чим скорше перенесено на иньшу парохію, тому що він тут непевнений нї свого, нї своїх дїтий житя. І сей сьвященник належав припадково до сих, що донїс до суду про лихварів у своїм селї, а від кількох лїт доставляв ураз із громадою материял до будови комітатської дороги.

Можна би навести ще богато прикладів в яких ті „торговельники“ станули в простій суперечности до інтересів держави і державних урядників.

В унґварськім комітатї удержує держава, в Турї-Реметї розплодову кінську стайню. Не посїдаючи власних сїножатий мусить стайня купувати сїно і овес. Але доставу мають у своїх руках виключно „тор-

ministr zemědělství příkaz, aby sepsal ve svém děkanátu počet dobytka venkovanů a sdělil vládě rozlohu polonin a luk, které jsou v držení venkovanů. Děkan jezdil od vesnice k vesnici v srpnu r. 1898 a sepisoval potřeby venkovanů. Koncem října objevili se u děkana »obchodníci« a radili mu, aby po dobrém zanechal tohoto díla, neboť může se najíti kdosi(?) tak špatný, že by za toto mohl děkana vypáliti. Děkan v důsledku toho musil se zříci svého úkolu. Kněz v Suskově podal před dvěma týdny žádost ke svým úřadům, aby byl co nejdříve přesazen na jinou faru z toho důvovodu, že není tam bezpečen ani svým, ani svých dětí životem. I tento kněz náležel právě k těm, že podal udání k soudu na lichváře v jeho vesnici, a po několik let dodával společně s obcí materiál ku stavbě župní silnice.

Bylo by možno uvésti hojně příkladů, kde »obchodníci« byli v přímém odporu ku zájmům státním i státních úředníků.

V užhorodské župě udržuje stát v Turja-Remeti, plemennou koňskou stáj. Nemajíc vlastních luk, musí stáj kupovati seno i oves. Dodávku mají však ve svých rukou výhradně »obchodníci«. V poslední době podali si

говельники“. В найновійших часах подали вони собі руки і змовились доставляти стайнї 100 кільо вівса лише по 8 зр. Команда в Дебрецинї, що орудує стайнею в Турї, була змушена спроваджувати овес аж із Дебрецина, що опять походив не від приватних доставцїв, тільки від збожевих купцїв, але по цїнї 6·20 зр. При винаймі пропінациї в Волівци і сусїдних селах берегського комітату не важив ся нїхто станути до лїцитациї, бо всї боялись шинкаря, що від лїт винаймає сю пропінацию. Вислїд був такий, що ерар, аби покінчити справу, мусїв Воловецький повіт злучити з Мункачівським.

Наколи ся кляса „торговельників“ важить ся так виступати проти державних урядів і урядників, то можна собі представити, з якою тиранською самоволею виступає вона проти сїльських громад, де писар чи судія просто підлягають сим „торговельникам“, або де „торговельник“ сам є судиєю, або належить до кружка селянських визискувачів.

Ті „торговельники“ сповняють свої обовязки супроти держави дуже слабо, недостаточно. Я не стрінув доси таких, що були би угорськими горожанами, хоч вони тут

ruce a smluvili se dodávati stáji 100 kg ovsa jen po 8 zl. Velitelství v Debrecíně, jemuž podléhá stáj v Turji, bylo nuceno dovážeti oves až z Debrecína, jenž pocházel opět ne od privátních dodavatelů, nýbrž od obchodníků obilím, ale za cenu 6·20 zl. Při pronájmu krčmy ve Volovci a okolních vesnicích beregské župy ,neodvážil se nikdo súčastniti se licitace, neboť všichni báli se krčmáře, jenž odedávna tuto krčmu najímá. Výsledek byl takový, že erár, aby skončil záležitost, musil okres volovecký sloučiti s mukačevským.

Jestliže tato třída »obchodníků« odvažuje se tak vystupovati proti státním úřadům i úředníkům, možno si představiti, s jakou tyranskou samovůlí vystupuje proti obecním úřadům, kde písař či soudce prostě podléhá těmto »obchodníkům«, nebo kde »obchodník« sám jest sudím, nebo náleží do kroužku vykořisťovatelů venkova.

Tito »obchodníci« plní své povinnosti vůči státu velice slabě, nedostatečně. Já nepoznal jsem dosud takých, kteří byli by uherskými státními občany, ačkoliv tu bydlí

сидять уже довший час. Знаю численні випадки, що богатші „торговельники“ залягають по два і більше років з податками в надії, що удасть ся їм їх не заплатити. А як зручно вони уміють відтягнутись від військової служби! Вони калїчать себе, або натирають части тїла їдкими смаровилами, щоби при бранцї перепасти як неспосібні до війська. Усуване від військової служби приходить їм тим легше, що метрики уродженя ведуть ся дуже недбало. За старшого 20-лїтного брата ставить ся до бранки молодший 15-лїтний, а старший гуляє тимчасом за границею. Близькість галицької границї є їм дуже на руку. Богатші „торговельники“ наймають бранцїв і посилають їх під своїм іменем родинним до бранки до Галичини. За Петра ставляє ся Павло, розуміє ся якийсь нїмий, кретин або горбаль, нездалий до війська.

Підкупство урядів і судів се тут так буденне дїло, що рідко коли селянин у справі з Жидом прийде до свого права. Кождого уміють вони підкупити. Непідкупного тероризують навіть погрозою смерти.

Повітовий судія в Долїшних Верецьких розповідав менї перед кількома тижнями, що він не важив би ся без стрільби вече-

již delší čas. Znám přesné případy, že bohatší »obchodníci« otálejí dva i více let s placením daní, doufajíce, že podaří se jim je nezaplatiti. A jak dovedně dovedou vyhnouti se vojenské službě! Mrzačí se, nebo natírají části těla žíravými mastmi, aby při odvodu proklouzli jako nezpůsobilí do vojska. Vyhýbání se vojenské službě jest jim tím lehčí, jelikož matriky o narození vedou se velice nedbale. Za staršího 20letého bratra staví se k odvodu 15letý, a starší baví se v tom čase za hranicí. Blízkost haličské hranice jde jim velice na ruku. Bohatší »obchodníci« najímají brance a posílají je pod svým jménem rodinným k odvodu do Haliče. Místo Petra dostaví se Pavel, rozumí se nějaký němý, kreten nebo hrbáč, nezpůsobilý k vojsku.

Podplácení úřadů a soudů jest tu tak obvyklým, že zřídka venkovan ve při s židem dosáhne svého práva. Každého dovedou si koupiti. Toho, jenž nedá se podplatiti, terorisují i vyhrůžkou smrti.

Okresní soudce v Dolních Vereckých sdělil mně před několika týdny, že neodvážil by se bez střelné zbraně večer vyjíti za

ром вийти за місто. В дорозї на візку держить він заєдно стрільбу між колїнами. А мушу ще замітити, що сему судиї відобрано карні справи. Звісного „торговельника“ з Волівця судить завсїгди судия делеґований з Береґсасу, а то на приказ висших властий. Свалявський старший судия звісний зі своєї справедливости і енерґії. Нарід обожає його і любить. Він дбає про справи тубильців. Але на його житє важили „торговельники“ вже два рази. В роздільських сутках зачаїлись на него і були би й убили, колиб припадково иньші люди не задержали його силою в чардї Данила.

„Торговельник“ певний завсїгди, що виграє справу в судї. Ось приклад: Перед роками зайшов тутешний лїсничий в фідеїкомісних добрах, вірний старий слуга, до того богатший чоловік, до склепу в Сваляві, щоби купити кільо шроту. Не маючи з собою гроший, взяв він шріт на борг за 30 кр. Вернувши домів, занедужав припадково і по тижни помер. Умираючи зробив при сьвідках завіщанє і сказав виразно, що не має нїяких довгів крім 30 кр. за шріт у згаданого купця. В десять днїв по його смерти явилась у вдовиці урядова комісия з купцем зі Сваляви і зафантувала за фальшивий довг небіщика в сумі 200 зр. части-

město. Při cestě na voze drží vždy střelnou zbraň mezi koleny. A musím ještě podotknouti, že byla mu vzata moc soudní v trestních případech. Všeobecně známého »obchodníka« z Volovce soudí vždy soudce, vyslaný z Beregsázu, a to na příkaz vyšších úřadů. Svaljavský starší soudce jest všeobecně znám svou spravedlností a energií. Lid ho zbožňuje a miluje. On stará se o záležitosti usedlíků (domorodců). O jeho život však ukládali »obchodníci« již dvakráte. V horské soutěsce číhali na něho, a byli by ho i zabili, kdyby náhodou jiní lidé nebyli ho násilím zadrželi v krčmě Danilově.

»Obchodník« jest vždy jist, že vyhraje svou záležitost u soudu. K tomu příklad: Před lety zašel zdejší lesník na fideikomisním statku, věrný starý sluha, a k tomu bohatší člověk, do krámu ve Svaljavě, aby koupil kilogram šrotu. Nemaje s sebou peněz, vzal šrot na dluh za 30 kr. Přišed domů náhodou náhle onemocněl a za týden umřel. Umíraje sdělal za účasti svědků závěť a výslovně sdělil, že nemá žádných dluhů kromě 30 kr. za šrot u výše jmenovaného obchodníka. Deset dní po jeho smrti objevila se u vdovy úřední komise s obchodníkem ze Svaljavy a zabavila část pozůstalosti ve výši falešného dluhu nebožtíka v obnosu 200 zl.

ну спадщини. Справа пішла перед суд, купець поставив своїх сьвідків, сьвідків вдовиці не допущено, а конець був такий, що суд присудив купцеви 200 зр. з процентами, а вдовиця заплатила кошти процесу і кару за те, що в своїм часї урядову комісию викинула за двері. Нарід трепеще на вид „торговельника“.

Рабунки і обвішуване зрабованих осіб є тут чимсь звичайним. У всїх випадках провірено, що злочину допустили ся „торговельники“. Між Русинами було в остатнїх десятках лїт лише два розбишаки, з яких один, Володимир, сидить за убийство від 4 лїт у криміналї. Число підпалячів, розбишак та злодіїв із кляси „торговельників“ доходить до кількох соток.

Старший командант кошицької жандармериї, куди належать комітати Берегський, Унґварський і иньші, заявив менї минулого тижня, що публична безпечність загрожена в сих комітатах лише зі сторони сих захожих елементів. Руський селянин спокійний і як би не ті „торговельники“, то в цїлій охресности не треба би нї одного постерунку жандармів. Нарід руський, каже, побожний і богобоязливий. Я се провірив сам своїм досьвідом. Я обовязую ся цїлий

Záležitost přišla před soud, obchodník postavil své svědky, svědci vdovy nebyli připuštěni, a konec byl takový, že soud přiřkl obchodníkovi 200 zl. s úroky, a vdova zaplatila náklady procesu i pokutu za to, že svého času úřední komisi vykázala za dvéře. Národ třese se před »obchodníkem«.

Olupování a věšení oloupených osob jest tu čímsi obvyklým. Ve všech případech zjištěno, že zločinu dopustili se »obchodníci«. Mezi Rusíny byli v posledních desítiletích jen dva lupiči, z nichž jeden, Vladimír, sedí již 4 léta ve vězení pro vraždu. Počet žhářů, lupičů a zlodějů z třídy »obchodníků« dostupuje kolika set.

Starší velitel košického četnictva, kam náleží župy beregská, užhorodská a jiné, sdělil mně minulého týdne, že veřejná bezpečnost v těch župách ohrožena jest jen se strany přistěhovalých živlů. Rusínský venkovan jest pokojný a kdyby nebylo těch »obchodníků«, v celém okolí není potřebí ani jediné četnické stanice. Národ rusínský — říká — jest pobožný a bohabojný. K tomu přesvědčení dospěl jsem sám vlastní zkušeností. Zaručuji se po celý rok choditi beze zbraně po

рік ходити без збруї по всїх полонинах, лїсах та дебрах, розуміє ся під умовою, що не стрінусь із „торговельником“. Сї зайди трівожать лише людий, а тероризуючи все населенє, панують над ним. Вони тут безмежні пани.

Банк або задаткова каса не в силї тут оперувати. Два чи три рази пробовано тут заводити позичкові каси, щоби людям подавати дешевий кредит. Але „торговельники“ сейчас змовились і всїх довжників каси знищили материяльно. А як прийшло потім до лїцитациї довжника, то не явив ся нї один купець на майно довжника і позичкова каса втратила свою позичку. Гроші можна тут позичати лише у „торговельника“, розуміє ся на лихву. „Торговельник“ позичає гроші без ризика. Селянин попадає в першу залежність від такого вірителя при „вставлюваню“ худоби на половицю зиску. Ся худоба покриває вже можливу втрату вірителя. Часом сам селянин бере таку худобу з рук „торговельника“, але по більшій части „торговельник“ всякими обіцянками наклонює селянина до сеї будьто корисної спекуляциї. Коли селянин припадком веде ся легкодушно, то „торговельник“ навідує ся до него дуже часто і пильнує його, щоби не змарнував вставленої шту-

všech poloninách, lesích a roklích, rozumí se pod podmínkou, že nepotkám se s »obchodníkem«. Tito přivandrovalci straší jen lid a terorisují všechno obyvatelstvo, panují nad ním. Jsou tu bezmeznými pány.

Banka nebo spořitelna nemůže zde pracovati. Dvakráte či třikráte udělány pokusy uvésti zde v život záložny, aby lidu poskytnut byl levný úvěr. »Obchodníci« však okamžitě se smluvili a zničili hmotně všechny dlužníky záložny. A když pak došlo k licitaci dlužníka, neobjevil se ani jeden kupec na jmění dlužníka a záložna přišla o svou půjčku. Peníze možno si tu vypůjčiti pouze od »obchodníka«, rozumí se, že za lichvářských podmínek. »Obchodník« půjčuje peníze bez risika. Venkovan upadá v závislost od takového věřitele po prvé při »vstavení« dobytka na polovinu zisku. Tento dobytek kryje již možnou ztrátu věřitele. Časem venkovan béře takovýto dobytek z rukou »obchodníka« sám (ze své iniciativy), větším dílem však »obchodník« nakloňuje venkovana všelijakými sliby k této zdánlivě výhodné spekulaci. Když náhodou venkovan vede si lehkomyslně (nedbá o dobytek propůjčený), »obchodník« navštěvuje jej velmi často a střeží jej, aby

ки. Такою худобою не сьміє селянин їздити нї на торги, нї в поле. Буває, що й до плуга не вільно йому впрягати вставленого вола. По проданю вставленої худоби обчислює торговельник із селянином, а на припадковий довг велить собі зараз вписувати вексель або т. зв. тратку. При другім обрахунку наріс звичайно довг. Тодї „торговельник“ продає движиме майно селянина, а як сего за мало, то частину ґрунту інтабулює на себе. Така процедура продовжає ся кілька лїт, віритель обмотує свого довжника що раз новими грошевими інтересами худобляними, а за третим вставленем худоби переходить звичайно цїле недвижиме майно на „торговельника“. Буває й так, що торговельник не перепише набуте господарство навіть на своє імя, а селянин платить за него ще ґрунтовий і домовий податок.

На сїм місци завважу, що хоч як був би бідний будучий „торговельник“ зразу, зайшовши з Галичини чи Росиї до Угорщини, — він жиє просто з милостинї своїх одновірцїв — то таки не занедбує образованя своїх дїтий. В глибокій Верховинї, де в руських селах крім сьвященника та учителя нема звичайно нї одного письменного чоловіка, удержують „торговельники“ на

kus vstavený nezničil. S takovým dobytkem nesmí venkovan jezditi ani na trhy, ani do pole. Stává se, že není mu dovoleno »vstaveného vola« ani zapřahati do pluhu. Po prodeji dobytka vstaveného účtuje obchodník s venkovanem, a na případný dluh káže sobě vystaviti ihned směnku nebo t. zv. »tratku«. Při druhém súčtování vzrostl obyčejně dluh. Tehdy »obchodník« prodá movité jmění venkovana, a nedostačuje-li to, část pozemku nechá připsati v pozemkových knihách na sebe. Taková procedura prodlužuje se na kolik let, věřitel omotává svého dlužníka po každé novými peněžními spekulacemi s dobytkem, a po třetím případu vstavení dobytka přechází obyčejně celý nemovitý majetek na »obchodníka«. Stávají se případy, že obchodník získané hospodářství nepřevede na své jméno, a venkovan platí za něho ještě pozemkové a domovní daně.

Na tomto místě podotknu, že, ač s počátku jako bídný budoucí »obchodník«, jenž přišel z Haliče neb z Ruska do Uher, živ jest prostě z darů svých souvěrců, nezanedbává přes to vyučování svých dětí. V zapadlé verchovině, kde v rusínských vesnicích kromě kněze a učitele není obyčejně ani jednoho člověka znalého písma, vydržují si »obchodníci«

свій кошт покутних учителїв, т. зв. „бохерів“. Ті ходять від хати до хати, збирають жидівську молодїж, від чотиролїтних почавши, і учать її віри, читати, писати і головно рахувати. Таке водить ся в околицях Унґвара і в цїлім Мараморськім комітатї. В Мараморськім Сиготї відбуває ся навіть два рази в рік „торг“ на сих бохерів.

Скоро лише лихвар набув собі тут і там кілька селянських господарств поданим повисше способом, а всїх разом управляти він не в силї — тодї обезпечує він господарські будинки від огню. Невдовзї потім підпалює сам ті обезпечені предмети, ховає в карман грошеве відшкодоване, а ґрунт віднаймає опять селянам. Деякі „торговельники“ були вже так добре звісні угорським асекурацийним товариствам із того ремесла, що їх жадна асекурация не хотїла приймати. Вони мусїли проте обезпечати свої недвижимости в заграничних асекурацийних товариствах. Деякі „торговельники“ забогатїли навіть з сего ремесла і жиють нинї по містах із цїлим комфортом.

Чужинець, що вперше зайде в руське село, не завважить зразу убожества тамошнїх селян [1]). Бо хоч в деяких централь-

[1]) Еґан помиляєть ся тут. Не треба аж випитувати в селї про відносини, аби на перший

na svůj náklad pokoutní učitele, t. zv. »bochery«. Ti chodí od chaty k chatě, sbírají židovskou mládež od 4letých počínaje, a učí je víře, čtení, psaní a hlavně počítání. Tak děje se v okolí Užhorodu a v celé marmarošské župě. V Marmarošské Sihoti koná se obyčejně dvakrát do roka »trh« na tyto bochery.

Jakmile jen lichvář získal shora vylíčeným způsobem tu i tam několik selských hospodářství a všechny současně nemůže říditi — tehdy pojišťuje hospodářská stavení proti ohni. Zanedlouho potom podpaluje sám ty pojištěné předměty, schová do kapsy peněžní odškodnění a pozemek pronajímá opět venkovanovi. Někteří »obchodníci« byli již tak dobře známi uherským pojišťujícím společnostem pro toto řemeslo, že jich nechtěla žádná pojišťovna přijmouti. Musili proto pojišťovati své nemovitosti u zahraničních pojišťovacích společností. Někteří »obchodníci« zbohatli tímto řemeslem a žijí nyní ve městech s celým komfortem.

Cizinec, jenž po prvé přijde do rusínské vesnice, nevidí v prvním okamžiku ubohosti tamních venkovanů.*) Neboť ač v některých

*) Egan se tu mýlí. Není potřebí ve vesnici teprve vyšetřovati poměry, aby na první pohled

них селах (при головних шляхах) „торговельники“ становлять вже четвертину або третину населеня, а місцями навіть половину, то в глибокій Верховині займають вони три до пять хат. В селї треба роздивитись і розслїдити маєткові відносини селян, та аж тодї покаже ся, що третина, половина або й більша половина селян не має вже нїякої земельної власности, бо вся їх земля перейшла в руки 2 — 3 „торговельників“. Селяни жиють лише в комірнім, а землю віднаймають від „торговельників“. Нї худоба, нї збіже, нї сїно не належать до них, хоч вони коло того всего ходять. Їм відпускає „торговельник“ лише малу пайку на прожиток, решту бере собі.

Весь господарський інвентар такого „торговельника“ складає ся в селї в одної великої шопи, де зложена кукурудза. З величини такої шопи можна пізнати, кілько селянських ґрунтів проковтнув уже сей „торговельник“. Сам він цїлий рік не бере ся до нїякої пільної роботи. Його робота лежить у тім, що в осени розкаже „своїм“ селянам: „Тепер звозїть „мою“ кукурудзу“!

Хто з захожих побачить у селї худо-

погляд не завважати бідноти угроруських селян. Вона така велика, що мусить сама кождому впасти в очи, навіть без його волї. В. Г.

větších vesnicích (při hlavních tepnách) »obchodníci« opanovali již čtvrtinu nebo třetinu obyvatelstva, a místy i polovinu, v hluboké verchovině (horách) mají již tři až pět chat. Ve vesnici třeba rozhlédnouti se a vyšetřiti majetkové poměry venkovanů, a teprve tehdy ukáže se, že třetina, polovina anebo i více než polovina venkovanů nemá nižádného pozemkového majetku, neboť všechna jich půda přešla do rukou 2—3 »obchodníků«. Venkované žijí jen v nájmu, a půdu najímají od »obchodníků«. Nepatří jim ani dobytek, ani obilí, ani seno, ač kolem toho všeho chodí. Jim ponechává »obchodník« pouze malý díl na živobytí, zbytek zabírá pro sebe.

Všechen hospodářský inventář takového »obchodníka« ve vesnici skládá se z jedné veliké boudy, kde jest složena kukuřice. Z velikosti takové kolny možno poznati, kolik selských pozemků uchvátil již tento »obchodník«. Sám po celý rok vůbec těžce nepracuje. Jeho práce spočívá v tom, že na podzim poručí »svým« venkovanům: »Nyní vozte »moji« kukuřici!«

Kdo z příchozích uvidí v dědině dobytek, nemá ponětí, že převážný díl tohoto dobytka

---

nebyla patrna ubohost uhersko-rusínských venkovanů. Jest tak velikou, že musí každému padnouti do očí i bez jeho vůle. V. H.

бу, сей не має понятя, що переважна частина сеї худоби належить також до „торговельників“. Селянин годує її лише і уживає. В цілім Свалявськім повіті є 6.500 коров і волів. З того належить до „торговельників“ 3.192 штук. В поодиноких громадах ще більша діспропорция. В Ганьковиці мають селяни 33 власні штуки, а до „торговельників“ належить 229 штук. В Волівци мають селяни 122, Жиди 226 штук. В Гукливім — селяни 160, Жиди 165 штук. В Кічорні — селяни 35, Жиди 81. В Перехресній — селяни 21, Жиди 46. В Сербівцях — селяни 50, Жиди 58. В Малих Ростоках — селяни 34, Жиди 88. В Вербяжі — селяни 56, Жиди 100. В Завадці — селяни 46, Жиди 150. В Тисовій — селяни 26, Жиди 60. В Котильници — селяни 16, Жиди 70. В Вижній Бистрі — селяни 26, Жиди 70. В Мискаревиці — селяни 11, Жиди 16. В Борсучині — селяни 5, Жиди 20. В Ляторці — селяни 61, Жиди 150. В Плаві — селяни 25, Жиди 30. В Рососї — селяни 10, Жиди 74. В Великих Ростоках — селяни 10, Жиди 74. В Ветлині — селяни 16, Жиди 65.

В таких обставинах нема вже ратунку для селян. Земля до половини в руках чужинців, що не є і не будуть ніколи Мадярами, що не є і не будуть хліборобами, що

patří též »obchodníkům«. Venkovan jej pouze krmí a užívá. V celém svaljavském okrese jest 6500 krav a volů. Z toho patří »obchodníkům« 3192 kusů. V jednotlivých obcích jest ještě větší nepoměr. V Hankovici mají venkované 33 vlastních kusů a »obchodníkům« patří 229 kusů. Ve Volovci mají venkované 122, židé 226 kusů. V Huklivém — venkované 160, židé 165 kusů. V Kičorni — venkované 35, židé 81 kusů. V Perechresné — venkované 21, židé 46. V Serbivcjach — venkované 50, židé 58. V Malých Roztokách — venkované 34, židé 88. Ve Verbjaži — venkované 56, židé 100. V Zavadci — venkované 46, židé 150. V Tisové — venkované 26, židé 60. V Kotylnici — venkované 16, židé 70. Ve Vižní Bystré — venkované 26, židé 70. V Myskarevici — venkované 11, židé 16. V Borsučině — venkované 5, židé 20. V Latorci — venkované 61, židé 150. V Plavě — venkované 25, židé 30. V Rososе — venkované 10, židé 74. Ve Velikých Roztokách — venkované 10, židé 74. Ve Vetlyni — venkované 16, židé 65.

Za takovýchto poměrů není záchrany pro venkovany. Půda jest z poloviny v rukou cizinců, kteří nejsou a nebudou nikdy Maďary, kteří nejsou a nebudou zemědělci, kteří pouze půdu vyssávají a vůbec jí nevzdělá-

ссуть лише землю, а ніколи її не справляють, що уважають сю землю за предмет торговлї і покинуть її, скоро земля опустаруватіє. Жителї сих околиць мусять згинути, земля мусить опустаруватїти, худоба що з року на рік чисельно зменьшає ся, пропаде.

Нарід, що не має нї землї нї худоби, якого судьба лежить у руках лихваря; нарід, що зависить від гумору і самоволї сего лихваря; нарід, розпитий нарочно і здеморалїзований, якому вже нї сьвященник, нї війт не можуть прийти в поміч, а якого всякий адмінїстрацийний урядник використує і кривдить; нарід, якому взагалї нїхто в сьвітї не подає помічної руки — сей нарід буде постепенно упадати матеріяльно і морально чим-раз низше, поки не загине.

Наколи, Ексцеленціо [1]), думаєте помогти сему народови, наколи хочете надоложити те все, що держава і суспільність тут за столїтя занедбали і по силам направити зло, яке натворено; наколи хочете в останній годинї та в крайній небезпечности подати руку сим, що борють ся зі смертю і бодай одну їх частину спасти від загибелї, — то тут лише один вихід. Лишіть на боцї всякі палїятивні дрібні способи, і бе-

[1]) Тут треба розуміти мінїстра рільництва.

vají, kteří považují tuto půdu za předmět obchodu a opustí ji, když stane se neplodnou. Obyvatelé těchto krajin musí zahynouti, země musí zpustnouti, dobytek rok od roku číselně klesá, upadá.

Národ, který nemá půdy ani dobytka, jehož osud spočívá v rukou lichváře; národ, který závislý jest na humoru a samovůli toho lichváře; národ zúmyslně navyklý pijanstvu a zdemoralisovaný, kterému nemůže ani kněz, ani starosta poskytnouti pomoci, a kterého každý správní úředník vykořisťuje a jemu křivdí; národ, kterému nikdo v světě vůbec nepodá pomocné ruky — tento národ bude postupně upadati hmotně i mravně čím dále tím hlouběji, pokud nezahyne.

Jestliže, Excellence, máte v úmyslu pomoci tomuto národu, jestliže chcete napraviti vše to, co stát i lidská společnost tu za století zanedbaly a dle sil napraviti zlo, jež bylo způsobeno; jestliže chcete v poslední hodině a v krajním nebezpečí podati ruky těm, kteří zápasí se smrtí a i jen jednu jich část spasiti před záhubou, — tu jest jen jedna cesta. Nechati stranou všeliké nedokonalé drobné způ-

ріть ся за уздороелене цілого недужого орґанїзму.

Найперше треба подбати про довгоречинцевий кредит земельний, щоби піднести опять штучно обнижену вартість землї. Крім того треба подбати про короткоречинцевий особистий кредит. Опісля треба „вставити“ селянам розплодову худобу. Ся худоба остане поки-що власністю держави, а користь із неї припаде селянам. Дальше треба під проводом місцевих сьвященників з'орґанїзувати господарські селянські спілки. Над сими спілками треба розвести контролю, висилати туди мандрівних інструкторів, а поодинокі спілки злучити в одну цїлість під надзором мінїстеріяльного комісаря. Орґанїзацию таку треба перевести (для проби і досьвіду) найперше в однім повітї. По роцї можна буде вже довести до того, що в сїм повітї нї в одного господаря не буде вставленої „торговельником“ штуки товару, а довги його через те не зростуть. Се загріє селян до працї і ощадности. Селянин вибе ся з просоня, в яке попав. Він почує себе вільним, визволеним із лихварського ярма і набере сили і охоти до труду.

Дехто думає, що руський нарід фізично так занидів, духово так нерозвитий,

soby a starati se o uzdravení celého neduživého organismu.

Nejprve třeba postarati se o dlouhodobý úvěr zemědělský, aby zvýšena byla opět uměle snížená cena půdy. Kromě toho třeba postarati se o krátkodobý úvěr osobní. Konečně třeba venkovanům »dáti do stájí« plemenný dobytek. Tento dobytek zůstane, pokud možno, vlastnictvím státu, a výtěžek z něho připadne venkovanům. Dále třeba pod vedením místních kněží zorganisovati hospodářské rolnické spolky. Tyto spolky třeba podrobiti kontrole, vysílati tam zdatné instruktory a jednotlivé spolky sloučiti v jeden celek pod dozorem ministerského komisaře. Organisaci takovou jest potřebí provésti nejprve v jednom okrese (na zkoušku a pro získání poznatků). Po roce bude možno docíliti toho, že v celém okrese nebude hospodáře, který odebíral by zboží od »obchodníka«, a dluhy jeho z toho důvodu nevzrostou. To podnítí venkovany do práce a vytrvalosti. Venkovan probéře se ze spánku, v jaký upadl. Pocítí, že jest volným, vysvobozeným z lichvářského jařma a načerpá síly a vůle do práce.

Kde kdo se domnívá, že rusínský národ fysicky tak upadl, duševně jest tak nevy-

а морально так занепалий, що вже неспосібний до ніякої праці і до тверезого, правильного житя. Хто так думає, сей не знає руського народу. Руський нарід у ґрунті душі добрий, слухняний, слівний і приличний. Він перейме ся поступом і він знає дуже добре, де лихо сидить. Тілько-ж у него неша снаги, щоби власними силами видобутись із теперішного положеня. Розуміє ся, що нині сей нарід неспосібний до ніякої роботи. Він же ж годує ся лише вівсяним оцїпком, капустою, а в найлїпшим випадку бульбою. Ся страна не подає йому фізичної сили і тривкости. Його орґанізм немощний і нерозвитий. У війську, де його добре живлять, руський селянин не тільки сповняє свою службу на рівні з иньшими, але він витривальший від угорського подолянина, бо заправлений до біди. В Галичині, де руське населенє в деяких околицях маєть ся лїпше, Русин розвиває ся духово дуже добре, понятливий і спосібний до всякої ручної роботи. За дві десятки лїт змінять ся обставини в нашім Підкарпатю на лїпше, скоро тільки держава подасть його жителям скору і добру поміч.

Дехто сумнїває ся, чи зможемо ми сей нарід для себе виховати, коли витягнемо його з теперішної біди. По моїй гадці по-

spělý a morálně tak porušený, že jest nezpůsobilý k nějaké práci a střízlivému (reálnému), pravidelnému životu. Kdo toho se domnívá, ten nezná rusínského národa. Rusínský národ v základě jest velmi dobrým, poslušným, dané slovo dodržuje a jest slušný. On sledovati bude cestu pokroku, neboť ví velice dobře, kde jest kořen jeho bídy. Nemá toliko snahy, aby vlastními silami vyprostil se z přítomného stavu. Rozumí se, že nyní národ ten není způsobilý k žádné práci. Živí se totiž pouze ovesným chlebem, zelím a v nejlepším případě brambory. Tato strava nedodává mu fysické síly a vytrvalosti. Jeho organismus jest sešlý a nevyvinutý. Ve vojsku, kde jest dobře živen, rusínský venkovan netoliko že plní svou službu na roveň s jinými, nýbrž jest vytrvalejším než uherský obyvatel nížin, neboť jest uvyklý strádání. V Haliči, kde rusínské obyvatelsvo v některých krajinách se má lépe, Rusín vyvíjí se duševně velice dobře, jest chápavý a způsobilý ku každé práci ruční. Za dvě desítiletí změnily by se poměry v našem Podkarpatí k lepšímu, poskytne-li toliko stát jeho obyvatelstvu rychlé a vydatné pomoci.

Kde kdo pochybuje, zda budeme moci tento národ výchovou získati pro sebe, když vyprostíme ho z nynější bídy. Dle mého

веде ся нам зблизити сей нарід до нас, наколи подамо йому передовсїм лїпші житеві умови. Руське питанє є на разї питанєм жолудка. Ужиє держава всїх своїх сил для поратованя сих людей, то ми зискаємо в них трудящих хлїборобів.

Теперішна хвиля надобить ся до акциї правительства в сїм напрямі як найбільше. Вся публика прихильна акциї і вижидає її від Вас, Ексцеленціо!

Сї карпатські верховини були колись пралїсом. Ті, що викорчували і справили сю землю, ті, що тисяч лїт зрошували її своїм потом і жиючи тут сповняли совісно свої горожанські і патріотичні обовязки в мирних чи воєнних часах супроти держави — ті хлїбороби заслугують на державну поміч у сїй тяжкій для себе хвили. Двигнути їх, лежить у державнім нашім інтересї.

domnění podaří se nám tento národ k sobě přiblížiti, když podáme mu především lepší životní podmínky. Rusínská otázka jest prozatím otázkou žaludku. Použije-li stát všech svých sil k zachránění těchto lidí, získáme v nich pracovité rolníky.

Přítomná chvíle hodí se k akci vládní ve všech směrech co nejvíce. Celá veřejnost přeje akci a čeká ji od Vás, Excellence!

Ty karpatské hory byly kdysi pralesem. Ti, kteří vykáceli a upravili tuto půdu, ti, kteří po tisíc let svým potem ji rosili a žijíce tu, splnili své občanské a vlastenecké povinnosti v době míru i války vůči státu svědomitě, — ti zemědělci zasluhují státní pomoci v této pro ně těžké chvíli. Pozdvihnouti je jest naším státním zájmem.